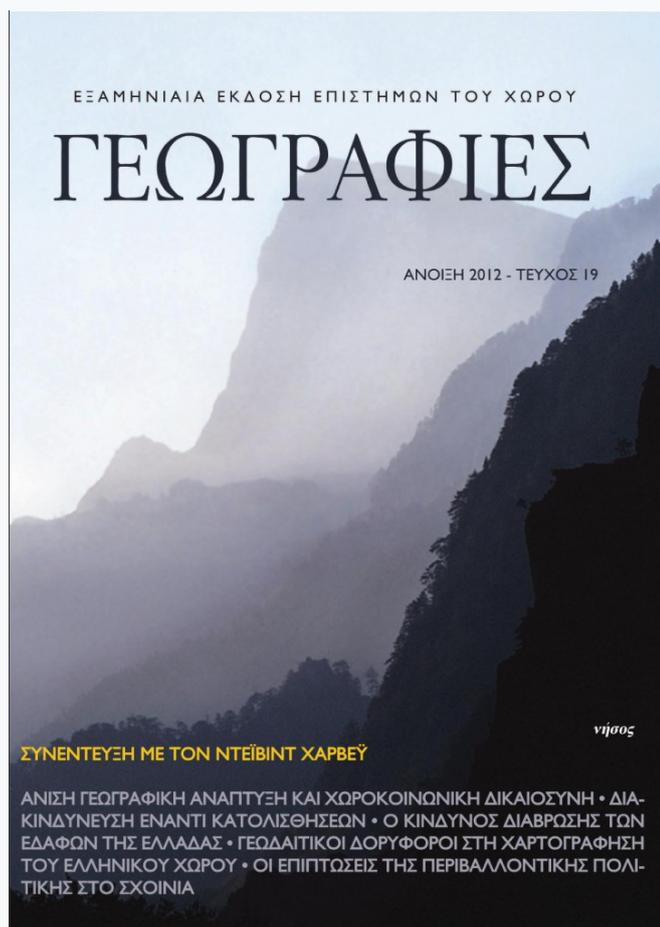


## Γεωγραφίες

Αρ. 19 (2012)

Γεωγραφίες, Τεύχος 19, 2012



### ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ - ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ

-

## ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ (CLUSTERS)

Μαργαρίτα Παπαχρόνη<sup>1</sup>

### Εισαγωγή

Παρατηρούμε ότι οι γρήγορες τεχνολογικές εξελίξεις και η ανάπτυξη νέων ιδεών, που ξεκίνησαν τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα και συνεχίζονται τον 21ο αιώνα, έχουν ως αποτέλεσμα τη διεθνοποίηση της αγοράς των αγαθών, των υπηρεσιών, του κεφαλαίου και της εργασίας. Σήμερα οι επιχειρήσεις έχουν να αντιμετωπίσουν ή και να λειτουργήσουν σε ένα δυναμικό περιβάλλον, στο οποίο έχει δημιουργηθεί η ανάγκη για μετασχηματισμό τους σε σύγχρονες επιχειρησιακές μονάδες, στοιχείο απαραίτητο για την επιβίωσή τους. Στο πλαίσιο των νέων οικονομικών συνθηκών η αύξηση των απαιτήσεων για μεγαλύτερη διαφοροποίηση και καλύτερες προδιαγραφές (λειτουργικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά) των προϊόντων καθώς και οι πιέσεις όχι μόνο για μείωση του κόστους παραγωγής αλλά και για αρτιότερο ποιοτικό έλεγχο δημιουργούν την επιτακτική ανάγκη στις κυβερνήσεις για αναθεώρηση των πολιτικών και χρήση νέων εργαλείων και τεχνικών όπως οι συνεργατικοί σχηματισμοί, οι οποίοι αναγνωρίζονται διεθνώς ως

σημαντικό εργαλείο για την προώθηση της βιομηχανικής ανάπτυξης, της καινοτομίας της ανταγωνιστικότητας, και γενικότερα της οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας.

### Δομή και παράγοντες ανάπτυξης των συνεργατικών σχηματισμών των επιχειρήσεων

Πριν προχωρήσω στη διερεύνηση των διεθνών πολιτικών πρακτικών και πρωτοβουλιών που υποστηρίζουν την ανάπτυξη των συνεργατικών σχηματισμών, θεωρώ σκόπιμο να αναλύσω τη δομή και τους παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξή τους. Πότε και πώς οι πολιτικές παρεμβάσεις θα έχουν το μεγαλύτερο δυνατό αποτέλεσμα; Αυτό είναι μια σύνθετη διαδικασία. Υπάρχει διαφορετικότητα στους τύπους των συνεργατικών σχηματισμών ανάλογα με τα συστατικά στοιχεία τα οποία τους συνθέτουν, στενά συνδεδεμένα με τις πολιτικές παρεμβάσεις, όπως αυτές καταγράφονται στη διεθνή βιβλιογραφία.

Ο συνεργατικός σχηματισμός είναι ένα δυναμικό σύστημα το οποίο διαθέτει δομικά στοιχεία, αλ-

1. Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, mpara@gsrt.gr.

ληλεπιδρά με το περιβάλλον του και έχει τροχιά ανάπτυξης. Τα δομικά αυτά στοιχεία αναλύονται σε:

- χωροταξική διάσταση,
- τομεακή εξειδίκευση,
- κρίσιμη μάζα επιχειρήσεων,
- κοινωνικό κεφάλαιο (ανταγωνισμός και συνεργασία),
- δρώντες (επιχειρήσεις, χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί, πανεπιστήμια, δημόσιοι οργανισμοί),
- καινοτομία,
- κύκλος ζωής.

Ουσιαστικά, η εξωτερική οικονομία και οι πιέσεις που δημιουργούνται είναι από τους κύριους λόγους που ιστορικά οδηγούν τις επιχειρήσεις τόσο σε *γεωγραφική συγκέντρωση* όσο και σε *τομεακή εξειδίκευση*, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια *κρίσιμη μάζα επιχειρήσεων* που καθορίζει την ύπαρξη ενός συνεργατικού σχηματισμού. Αλλά η συγκέντρωση αυτή των επιχειρήσεων δεν είναι αρκετή για να υπερπηδηθούν οι πιέσεις για αλλαγές από τις εξωτερικές δυνάμεις χωρίς να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί η αντίληψη της συλλογικής αποτελεσματικότητας. *Η συλλογικότητα και οι δράσεις σύνδεσης*, οι οποίες αναλύονται σε οριζόντιες και κάθετες συνεργασίες μεταξύ των επιχειρήσεων, είναι απαραίτητα δομικά στοιχεία για την ανάπτυξη ενός συνεργατικού σχηματισμού. Έχει τεκμηριωθεί κι επιστημονικά ότι οι δράσεις συνεργασίας είναι κρίσιμο στοιχείο για την ανάλυση των συνεργατικών σχηματισμών και είναι πολύ στενά συνδεδεμένες με την εμπιστοσύνη και *το κοινωνικό κεφάλαιο*, τα οποία διευκολύνουν τη συνεργασία μεταξύ των δρώντων. Νέοι συνεργατικοί σχηματισμοί επιχειρήσεων εμφανίζονται με βασικό συστατικό την *καινοτομία*, όπου ένα σύνολο ανταγω-

νιστικών βιομηχανιών συνδέονται μεταξύ τους με μια μοναδική διαδικασία μεταφοράς και έντασης της τεχνολογίας για μια χρονική περίοδο. Τέλος δεν είναι περιστασιακά φαινόμενα· έχουν δυναμική σε βάθος χρόνου και συνεπώς έχουν *κύκλο ζωής* ο οποίος ακολουθεί τις φάσεις της δημιουργίας, της ανάπτυξης, της ωριμότητας και, τέλος, της παρακμής ή της μετάλλασης.

Τα δομικά στοιχεία τα οποία αναλύσαμε χρειάζονται, για να ενεργοποιηθούν, το κατάλληλο νομικό και θεσμικό πλαίσιο στο οποίο δραστηριοποιούνται οι δρώντες, επιστημονική και τεχνολογική υποδομή για τη δημιουργία της γνώσης και, γενικότερα, μεταφορές και τεχνικο-οικονομική υποδομή. Η κρισιμότητα των στοιχείων αυτών εξαρτάται από τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν. Η χρηματοδότηση, η επιχειρηματικότητα, η ενεργοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου και η σύνδεση βιομηχανίας-έρευνας είναι παράγοντες που θεωρούνται απαραίτητοι για την ανάπτυξή του.

**Κατηγορίες συνεργατικών σχηματισμών επιχειρήσεων. Δράσεις ανάπτυξης**

Στο πλαίσιο μιας διεθνούς επιστημονικής έρευνας που αποσκοπεί στη δημιουργία και βελτίωση στρατηγικών ανάπτυξης καθώς και νέων μεθόδων (ποσοτικών και ποιοτικών) αποτίμησής τους, έγιναν προσπάθειες ταξινόμησης των συνεργατικών σχηματισμών ανάλογα με την κρισιμότητα των συστατικών στοιχείων (χωροταξική διάσταση, τομεακή εξειδίκευση, κρίσιμη μάζα επιχειρήσεων, κοινωνικό κεφάλαιο, δρώντες, καινοτομία, κύκλος ζωής),

την επιστημονική προσέγγιση και, γενικότερα, τις συνθήκες που επικρατούν στην οικονομία. Συνεπώς, στη διεθνή βιβλιογραφία διακρίνονται ποικίλες κατηγορίες απόλυτα συνδεδεμένες με τις πολιτικές στήριξης. Στην παρούσα μελέτη θα επικεντρωθούμε στη διερεύνηση των πολιτικών δράσεων για την ανάπτυξη ενός συνεργατικού σχηματισμού ανάλογα με τον κύκλο ζωής του, και ειδικότερα στη φάση δημιουργίας η οποία θεωρείται η πιο κρίσιμη για την λήψη των κατάλληλων μέτρων ώστε να μπορέσει να εξελιχθεί.

#### *Φάση δημιουργίας*

Στο αρχικό στάδιο της δημιουργίας τους διαφέρουν ως προς τον τόπο προέλευσης και διακρίνονται σε *αναδυόμενα*, τα οποία είναι αποτέλεσμα ορισμένων συγκυριών/τυχαίων οικονομικών παραγόντων, ή *με γνώμονα την πολιτική* λόγω πολιτικών παρεμβάσεων. Και στις δύο αναφερόμενες περιπτώσεις, στη φάση δημιουργίας διαδραματίζονται τρεις διαφορετικές διαδικασίες που αναφέρονται *στη δόμηση του κοινωνικού κεφαλαίου, τη δημιουργία της στρατηγικής και, τέλος, του οράματος*.

#### *Αναδυόμενα (Emerging clusters)*

Η δημιουργία και η εξέλιξη των ανταγωνιστικών βιομηχανιών, και κατά συνέπεια και των αναδυόμενων συνεργατικών σχηματισμών, προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικών συνθηκών όπως για παράδειγμα την αφθονία πρώτων υλών ή την ιστορική παράδοση καθώς και την ύπαρξη ορισμένων καθοριστικών παραγόντων της οικονομίας και της αγοράς. Σημαντικά κίνητρα για το σχηματισμό τους είναι το χαμηλό κόστος των συναλλαγών, η ανά-

πτυξη νέων εξειδικεύσεων, η επιτάχυνση της διαδικασίας μάθησης και η παράκαμψη των εμποδίων για την εισαγωγή σε νέες αγορές. Επιπρόσθετα, ένα άλλο στοιχείο που συμβάλλει στη δημιουργία είναι η κατάλληλη υποδομή και ο βαθμός οργανωτικής ικανότητας, ο οποίος ορίζεται ως η ικανότητα μιας περιφέρειας να ενεργοποιήσει όλους τους δρώντες. Στα στοιχεία οργανωτικής ικανότητας περιλαμβάνονται η ηγεσία, το κοινό όραμα και η στρατηγική, η πολιτική και κοινωνική υποστήριξη και, τέλος, η συνεργασία μεταξύ του δημόσιου και των ιδιωτικών φορέων. Η διερεύνηση της ύπαρξης των emerging clusters σε μια περιφέρεια ή σε *εθνικό επίπεδο* είναι δυνατή με την ανάλυση των υπάρχουσών διασυνδέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων που το απαρτίζουν τόσο σε οριζόντιο όσο και σε κάθετο επίπεδο, καθώς και με τη χρήση διαφορετικών τεχνικών. Το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο<sup>2</sup> έχει προσδιορίζει τους συνεργατικούς σχηματισμούς των κρατών μελών της Ε.Ε. χρησιμοποιώντας ποσοτική μέθοδο ανάλυσης βασισμένη σε δεδομένα απασχόλησης τα οποία συλλέγονται κυρίως από τη EUROSTAT και από εθνικές ή περιφερειακές στατιστικές πηγές.

#### *Με γνώμονα την πολιτική (Policy driven clusters)*

Τα τελευταία χρόνια οι κυβερνήσεις, στην προσπάθεια να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητα, την καινοτομία, να ενισχύσουν κάποιο συγκεκριμένο κλάδο/περιφέρεια ή ακόμα και να αντιμετωπίσουν τη διεθνή κρίση, επενδύουν στη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών για τη δημιουργία συνεργατικών σχηματισμών. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι πολιτικές

παρεμβάσεις ξεκινούν με πρωτοβουλίες οι οποίες αρχικά αποβλέπουν στην επισημοποίηση υπαρχόντων ή την ίδρυση ενδιάμεσων θεσμικών φορέων οι οποίοι ονομάζονται φορείς συνεργασίας (IFCs) και οι οποίοι αναλαμβάνουν μια σειρά δράσεις που αναφέρονται στη *δημιουργία του κοινωνικού κεφαλαίου, του οράματος και της στρατηγικής* που θα στηρίξουν την ιδέα της συσπείρωσης και θα αποτελέσουν το σπόρο για τη γένεση ενός νέου συνεργατικού σχηματισμού. Ουσιαστικά το όραμα, οι στόχοι και η στρατηγική μπορούν να αναπτυχθούν μέσα από τις δομημένες διαδικασίες των πρωτοβουλιών. (Πληθώρα επιστημονικών μεθοδολογιών καλύπτουν την αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης και προβλέπουν τις μελλοντικές τάσεις, όπως η γνώμη των ειδικών, η χρήση ερωτηματολογίου, Delphi έρευνες, workshops, μοντέλα προσομοίωσης, SWOT ανάλυση κ.λπ.). Η πλέον σύγχρονη μέθοδος δημιουργίας κοινωνικού κεφαλαίου είναι οι μελλοντικές προοπτικές διερεύνησης (foresight).<sup>3</sup> Η υλοποίηση ασκήσεων στο πλαίσιο της προοπτικής διερεύνησης αποβλέπουν στην ενημέρωση των υπευθύνων σχετικά με τις μελλοντικές τάσεις, τα χαρακτηριστικά, τις δυνατότητες και τις αδυναμίες και γενικά την προμήθεια πληροφοριών απαραίτητων για τη λήψη αποφάσεων, τη δημιουργία δικτύων, την ανάπτυξη ικανοτήτων και στρατηγικού οράματος καθώς επίσης και την καλλιέργεια του κοινού αισθήματος δέσμευσης σε αυτά τα οράματα μεταξύ των συμμετεχόντων στις εν λόγω ασκήσεις.

Τόσο στην περίπτωση των αναδυόμενων συνεργατικών σχηματισμών όσο και αυτών που έχουν σχηματιστεί με γνώμονα την πολιτική στη φάση δημιουργίας, οι λίγες επι-

χειρήσεις που αποτελούν τον πυρήνα τους ανήκουν σε διάσπαρτες τεχνολογικές περιοχές. Αν και οι επιχειρήσεις αυτές αντιπροσωπεύουν τον τεχνολογικό προσανατολισμό του ενδεχόμενου συνεργατικού σχηματισμού παρουσιάζουν ετερογένεια, που οφείλεται στο ότι και δεν έχει ακόμη σχηματιστεί κρίσιμη μάζα επιχειρήσεων. Η ετερογένεια θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους δείκτες που καθορίζουν εάν υπάρχει ή όχι το φαινόμενο της συσπείρωσης. Η μετακίνηση του ενδεχόμενου cluster στην επόμενη φάση της ανάπτυξης εξαρτάται από τη μείωση της ετερογένειας, τη συγκέντρωση κρίσιμης μάζας επιχειρήσεων και την ανάπτυξη συνέργειας μεταξύ των επιχειρήσεων. Βεβαίως στη μείωση της ετερογένειας και στην ανάπτυξη της συνέργειας συνεπικουρούν οι τεχνολογικοί (spin offs) αφού μειώνουν τις γνωστικές διαφορές και είναι συνδεδεμένοι με κοινωνικά δίκτυα. Επίσης, τα δίκτυα θερμοκοιτίδων δημιουργούν συνέργεια και βοηθούν τη διαδικασία δημιουργίας κρίσιμης μάζας. Επιπλέον η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα είναι η κινητήρια δύναμη για την παραγωγή νέων ιδεών και κατά συνέπεια νέων επιχειρήσεων (start-ups).

Είναι επιστημονικά αποδεκτό ότι η ετερογένεια, η δημιουργία νέων επιχειρήσεων και η απασχόληση είναι οι δείκτες που προσδιορίζουν την τροχιά ανάπτυξης ενός cluster καθώς και την ανάπτυξη μιας βιομηχανίας. Στα ερωτήματα ποιος καινοτομεί και πόσες καινοτομικές δραστηριότητες επιχειρούνται, η απάντηση είναι στενά συνδεδεμένη με τον κύκλο ζωής της βιομηχανίας (KZB). Άρα ο κύκλος ζωής του συνεργατικού σχηματισμού (KZS) είναι στενά συνδεδεμένος με το KZ καθώς και με τις τάσεις για καινοτο-

μικές δραστηριότητες, αφού η άρρητη γνώση παίζει σημαντικό ρόλο στο στάδιο της δημιουργίας της βιομηχανίας όπου, σύμφωνα με εμπειρικές μελέτες, οι τάσεις για καινοτομικές δραστηριότητες σχηματίζονται σε αυτή τη φάση. Κατά συνέπεια, στη φάση δημιουργίας, σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία η οποία προκύπτει από ερευνητικές προσπάθειες και από παραδείγματα καλών πρακτικών, οι πολιτικές παρεμβάσεις θα είναι αποτελεσματικές αν προσανατολιστούν προς την κατεύθυνση εφαρμογής πολιτικών δράσεων ή πρωτοβουλιών με στόχο τη *μείωση της ετερογένειας των επιχειρήσεων, την αύξηση της απασχόλησης και την αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων*. Οι δράσεις που εξυπηρετούν τους στόχους στη συγκεκριμένη φάση αναφέρονται σε δράσεις βελτίωσης υποδομής και επιχειρηματικού περιβάλλοντος, σε δράσεις ενίσχυσης του κοινωνικού κεφαλαίου, σε δράσεις για την εξειδίκευση εργατικού δυναμικού, σε δράσεις ανάπτυξης των επιχειρήσεων μέσα από τη διαδικασία της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας και, τέλος, σε δράσεις για την προαγωγή δι-επιχειρησιακών συνεργασιών/δικτύωση. Ουσιαστικά το κοινωνικό κεφάλαιο, το όραμα και η στρατηγική αποτελούν τη βάση για την εφαρμογή δράσεων που θα βοηθήσουν την μετάβασή του από τη φάση της δημιουργίας στην επόμενη φάση της ανάπτυξης

#### *Φάση ανάπτυξης*

##### *Ακμάζοντα (Growing clusters)*

Στη φάση ανάπτυξης παρατηρείται αύξηση της επιχειρηματικότητας αφού, καθώς αυξάνεται η αγορά, προσελκύει νέους επιχειρηματικούς μμητές και ανταγωνιστές. Οι νέες

επιχειρήσεις διατηρούν στενές σχέσεις μεταξύ τους προκειμένου να παραμείνουν στην κορυφή των νέων εξελίξεων στην εμπορία, το σχεδιασμό και την τεχνολογία. Στους ακμάζοντες συνεργατικούς σχηματισμούς και στην υιοθέτηση κινήτρων για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων είναι σκόπιμο να μελετηθεί το βέλτιστο επίπεδο ποικιλότητας ούτως ώστε να μη διαταραχθεί η ισορροπία στην υπάρχουσα δομή της οριζόντιας και κάθετης διάστασής του. Βεβαίως η επιβίωση των επιχειρήσεων διασφαλίζεται με την ανάδειξη επιχειρηματικών πρακτικών και μεθόδων που θα έχουν ως συνέπεια τη δημιουργία επιτυχημένων εξαγωγικών επιχειρήσεων καθώς και την υιοθέτηση των κατάλληλων πολιτικών μέτρων που απαιτούνται στην ενίσχυση της εξωστρέφειας της τοπικής οικονομίας. Το υψηλό επίπεδο εξαγωγών είναι δείκτης που δηλώνει την επιτυχία του και συνεπάγεται υψηλή ποιότητα προϊόντων. Ως εκ τούτου, οι πολιτικές παρεμβάσεις θα προσανατολιστούν στη λήψη μέτρων που αποσκοπούν στην αύξηση των εξαγωγών μέσα από καινοτόμα σχήματα συνεργασίας και ιδιαίτερα με την χρηματοδότηση δράσεων για την προαγωγή δι-επιχειρησιακών συνεργασιών/δικτύωση, επικεντρωμένες στη δημιουργία και υποστήριξη δικτύων εξαγωγών και γενικότερα την υποστήριξη της εξαγωγικής προσπάθειας με την συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων με τις εξαγωγές φορείς και οργανισμούς, τα κλαδικά, τα τοπικά και τα περιφερειακά επιχειρηματικά συλλογικά όργανα.

#### *Φάση ωριμότητας*

##### *Ωριμα (Sustaining clusters)*

Στη φάση ωριμότητας, με την είσοδο των νέων ανταγωνιστών σε

έναν συνεργατικό σχηματισμό, το κόστος παραγωγής καθίσταται το πιο σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Επομένως απαιτούνται επενδύσεις σε νέες μεθόδους παραγωγής, σε εξειδικευμένα προϊόντα ή υπηρεσίες που ενσωματώνουν έναν μοναδικό σχεδιασμό ή τεχνολογία, και γενικότερα σε πλεονεκτήματα που υπερκαλύπτουν το κόστος και αυξάνουν την παραγωγικότητα. Το βασικό πλεονέκτημα είναι η ανάπτυξη μηχανισμών και τεχνολογικών κόμβων που ενεργούν ως ένα παρατηρητήριο για τις αλλαγές της αγοράς και αρχίζουν να αναζητούν νέα προϊόντα ή ευκαιρίες της αγοράς. Στα ονομαζόμενα *ώριμα* υπάρχει μια κατάσταση ισορροπίας μεταξύ των δρώντων (οργανισμών) που το απαρτίζουν και οι οποίοι έχουν αποκτήσει την ικανότητα της προσαρμογής στο συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Οι συνδέσεις μεταξύ των επιχειρήσεων και οργανισμών εντός και εκτός επιτρέπει την εισαγωγή νέας γνώσης. Οι νέες επιχειρήσεις που βασίζονται στη γνώση βεβαίως συνδέονται με τις ήδη υπάρχουσες αλλά εισάγουν και νέα γνώση με αποτέλεσμα να επηρεάζουν την τροχιά ανάπτυξή τους. Οι πολιτικές παρεμβάσεις είναι σκόπιμο να προσανατολισθούν στην υποστήριξη της εισαγωγής και δημιουργίας νέας γνώσης με τη χρηματοδότηση δράσεων για την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων και επιχειρήσεων. Τα *spillovers* είναι κύριες πηγές δημιουργίας νέων οικονομικών γνώσεων και εμφανίζονται περισσότερο μέσα από επίσημα προγράμματα διευκόλυνσης της μεταφοράς τεχνολογίας ή μέσω άτυπων διαύλων, όπως η μετάδοση της γνώσης μέσω της κινητικότητας των εργαζομέ-

νων. Η εισαγωγή της νέας γνώσης θα επιτρέψει τη μετακίνηση επιχειρήσεων σε νέα θεματική περιοχή, τη δημιουργία της ετερογένειας και την επιστροφή του συνεργατικού σχηματισμού στην πρώτη φάση και όχι στη επόμενη φάση που είναι η φάση της παρακμής.

#### *Φάση παρακμής ή μετάλλαξης (Declining clusters)*

Στη φάση αυτή παρατηρείται μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων και της απασχόλησης. Οι προσπάθειες είναι σκόπιμο να ενθαρρύνουν τη δημιουργία ενός νέου αξιοποιώντας την υποδομή του ήδη υπάρχοντος. Δεν συμβαίνει βέβαια η τροχιά ανάπτυξής του να ακολουθεί τις προαναφερθείσες φάσεις. Υπάρχει η περίπτωση της διάλυσής του και ειδικά στην περίπτωση της γρήγορης ανάπτυξης της τεχνολογίας αφού είναι επιστημονικά δεκτό ότι και κύκλος ζωής του cluster είναι στενά συνδεδεμένος με τον κύκλο ζωής της βιομηχανίας.

#### **Συμπεράσματα**

Συμπερασματικά, σε εθνικό επίπεδο, τα χαρακτηριστικά και το περιεχόμενο της πολιτικής των συνεργατικών σχηματισμών είναι σκόπιμο να εναρμονίζεται με το γενικό πολιτικό όραμα και τις παραδόσεις της βιομηχανικής, της τεχνολογικής και της περιφερειακής πολιτικής, αφού ουσιαστικά αντιπροσωπεύει τρία ρεύματα αυτών των πολιτικών. Λαμβάνοντας υπόψη τον κύκλο ζωής, τη γεωγραφική διάσταση ή τους βιομηχανικούς τομείς, τα προγράμματα που σχεδιάζονται έχουν πιθανότητες να επιτύχουν όταν είναι προσαρμοσμένα στην το-

πική οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα, όταν υπάρχει κάποιος βαθμός ευελιξίας και στοχεύουν με σαφήνεια στις ειδικές ανεπάρκειες της αγοράς.

Ο δημόσιος τομέας έχει τη συνολική εικόνα και την ικανότητα συντονισμού, και είναι σκόπιμο να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως «μεσίτης», «υπεύθυνος», «πρωτεργάτης», «συμμετέχων» και «ακροατής» σε έναν παραγωγικό διάλογο. Η πολιτεία δεν πρέπει να ηγείται στις πρωτοβουλίες αυτές αλλά ουσιαστικά να λειτουργεί ως καταλύτης για τη δημιουργία μηχανισμών διευκόλυνσης, υποστηρικτικών δομών και κινήτρων για τη διαδικασία της συσπείρωσης των επιχειρήσεων και της καινοτομίας, ενώ κυρίως οι μεσίτες πρέπει να αναλάβουν τη διαδικασία υποστήριξης όλων των ενεργειών οι οποίες απαιτούνται ώστε να έρθουν σε επαφή οι actors της τοπικής οικονομίας για τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών όπως η υποδομή.

Το όραμα της Ε.Ε. σε επίπεδο πολιτικής συνεργατικών σχηματισμών είναι η προώθηση της ποιότητας της εξωστρέφειας και της επιχειρηματικότητας, και στην προσπάθεια αυτή συγκροτήθηκε πρόσφατα το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο<sup>4</sup> καθώς και μια βάση δεδομένων για την ενημέρωση των ενδιαφερομένων ομάδων για τις εθνικές και περιφερειακές πολιτικές που θα ισχύουν σε ολόκληρη την Ε.Ε. Η Ελληνική Πρωτοβουλία Τεχνολογικών Συνεργατικών Σχηματισμών (Corallia) είναι ο πρώτος φορέας οργάνωσης και ανάπτυξης Συνεργατικών Σχηματισμών στην Ελλάδα. Είναι μέλος του European Cluster Alliance, με σημαντική εμπειρία στη χάραξη πολιτικής για την ανάπτυξη συνεργατικών σχη-

ματισμών και στην προώθηση της καινοτομίας, της ανταγωνιστικότητας και της εξωστρέφειάς τους.<sup>5</sup> Υπάρχουν επίσης πολλά διδάγματα στο σχεδιασμό των προγραμμάτων, με βάση την πρακτική σε πολλές χώρες του ΟΟΣΑ.

#### **ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ**

2. [www.clusterobservatory.eu](http://www.clusterobservatory.eu).
3. FOR-LEARN On-Line Foresight Guide: «It was developed by JRC-IPTS with the financial support of the Directorate General for Research of E.U.», <http://forlearn.jrc.ec.europa.eu/>.
4. [www.clusterobservatory.eu](http://www.clusterobservatory.eu).
5. [www.corallia.org](http://www.corallia.org).

#### **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

- Audretsch, D. B. και M. P. Feldman (1996), «Innovative clusters and the industry life cycle», *Review of Industrial Organization* 11: 253-273.
- Bergman, E. και Feser, E. (1999), *Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications*, Web book of Regional Science, Regional Research Institute, West Virginia University ([www.rii.wvu.edu](http://www.rii.wvu.edu)).
- DTI (2007), «A Practical Guide to Cluster Development», Report to the Department of Trade and Industry and the English RDAs, Λονδίνο: Ecotec Research & Consulting.
- Menzel, M. και Fornahl, D. (2006), «Cluster Life Cycles», Paper to be presented at the DIME - LIEE / NTUA Athens Conference on Entrepreneurship, knowledge, learning and the evolution of industrial/territorial clusters and regions Athens, Greece.
- Rosenfeld Stuart, A. (1997), «Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development», *European Planning Studies* 5(1).
- Streit, M. (1969), «Spatial Associations and Economic Linkages between industries», *Journal of Regional Science* 9(2).
- Yu-Shan, S. και Hung, L.-C. (2009), «Spontaneous vs. policy-driven: The origin and evolution of the biotechnology cluster», *Technological Forecasting & Social Change* 76: 608-619.

## ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΤΗΣΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ RC21 ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ, «THE STRUGGLE TO BELONG. DEALING WITH DIVERSITY IN THE 21<sup>ST</sup> CENTURY URBAN SETTINGS», ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ, ΟΛΛΑΝΔΙΑ, ΙΟΥΛΙΟΣ 2011

Γεωργία Αλεξανδρή<sup>1</sup>

Η Research Committee 21 on Sociology and Regional Development (RC21 - Ερευνητική Επιτροπή 21 για την Κοινωνιολογία και την Περιφερειακή Ανάπτυξη) και το περιοδικό *International Journal of Urban and Regional Research IJURR* είναι τμήματα της International Sociological Association (ISA-Διεθνής Κοινωνιολογικός Σύλλογος). Βασική πρόθεση της RC21 είναι η προώθηση του διεθνούς διαλόγου για την κοινωνιολογική θεώρηση της αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Η RC21 και το IJURR ιδρύθηκαν το 1970 από την ίδια ομάδα κριτικά σκεπτόμενων ακαδημαϊκών. Η σχέση που υπάρχει ανάμεσά τους είναι θεσμοθετημένη, καθώς ένα μέλος της του διοικητικού συμβουλίου της RC21 επιλέγεται για τη συντακτική επιτροπή της IJURR και ένα μέλος της IJURR, συνήθως από τη συντακτική επιτροπή, ορίζεται στο διοικητικό συμβούλιο της RC21.

Στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας, πραγματοποιήθηκε από τις 7 έως τις 9 Ιουλίου το ετήσιο διεθνές συνέδριο της RC21 με θέμα: «The Struggle to Belong. Dealing with Diversity in the 21<sup>st</sup> century urban settings» (Ο αγώνας του «ανήκειν»). Αναλογιζόμενοι/ες τη διαφορετικότητα στις αστικές συνθέσεις του 21ου αιώνα).

Οι θεματικές ενότητες (sessions) που είχαν διοργανωθεί ήταν τριάντα, λειτουργούσαν παράλληλα, και καταπιάνονταν με ευρύτερα ζητήματα κοινωνικής γεωγραφίας. Στις θεματικές, που ασχολήθηκαν με τις αναδυόμενες τάσεις του παγκοσμίου αστικού φαινομένου, αναπτύχθηκαν προσεγγίσεις που αφορούσαν από τη μία τις παγκοσμιοπόλεις (ανάδυση, εισοδηματικές ροές, κοινωνικός διαχωρισμός) και από την άλλη τις παραγκυπόλεις (αστική φτώχεια, καταλήψεις γης, εκκαθαρίσεις slum). Συζητήθηκαν, επίσης, περιπτώσεις μελέτης για τους άορατους μετανάστες στις πόλεις του Νότου, για τη διαβίωση και το «ανήκειν» στις πόλεις της Λατινικής Αμερικής.

Ορισμένες θεματικές έθεσαν ζητήματα κατοικίας, αγορών και gentrification. Δόθηκε έμφαση στους αστικούς μετασχηματισμούς και στις αναδυόμενες κοινωνικές δυναμικές, συζητήθηκαν οι διαδικασίες gentrification στα κέντρα πόλεων και οι κοινωνικές συνέπειές τους, και τέθηκαν ερωτήματα για το τέλος του –όπως γνωρίζουμε μέχρι σήμερα– νεοφιλελευθερισμού. Επιπλέον οι γειτονιές των πόλεων αναλύθηκαν ως τόποι παραγωγής και κατανάλωσης, ενώ οι τοπικές αγορές, μέσα από περιπτώσεις μελέτης σε πόλεις του

1. Υπ. Διδάκτορας, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, alexandri@hua.gr.

Βορρά και του Νότου, αναλύθηκαν και ως τόποι κοσμοπολιτισμού.

Μια άλλη κατηγορία θεματικών καταπαύστηκε με ζητήματα αστικής ασφάλειας και διαταραχής. Τέθηκαν ζητήματα ύπαρξης κοινωνικής συνοχής, και αναλύθηκαν περιπτώσεις πειθαρχίας, αστικού εγκλήματος και ιθαγένειας. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύχθηκαν περιπτώσεις μελέτης έγκλειστων κοινοτήτων (gated communities), οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους κατοίκους τους και στις σχέσεις γειτνιάσής τους (αν υπάρχουν) με λοιπούς πληθυσμούς.

Άλλες θεματικές ασχολήθηκαν με τις πόλεις ως τόπους διαμάχης. Πιο συγκεκριμένα, ασχολήθηκαν με τις πολιτικές αστικού ελέγχου, με περιπτώσεις μελέτης πολιτικής κουλτούρας και διαμάχης στις πόλεις, και με την έννοια του δικαιώματος στην πόλη και την κοινωνική δικαιοσύνη.

Το ζήτημα της διαφορετικότητας και την έννοια του πολίτη πραγματεύτηκε διαφορετική κατηγορία θεματικών. Αναλύθηκαν οι πόλεις ως τόποι εκμάθησης της ιδιότητας του πολίτη και οι διαφοροποιήσεις που συχνά συνεπάγεται η ιδιότητα αυτή. Ταυτόχρονα, τέθηκαν υπό διαπραγμάτευση ζητήματα κοινωνικής μίξης στις πόλεις, η έννοια του «ανήκειν» και του αποκλεισμού στον δημόσιο και τον ημι-δημόσιο χώρο, και συζητήθηκαν τα νέα όρια σύγκρουσης και συνοχής.

Άλλη κατηγορία θεματικών είχε να κάνει με τη διαφορετικότητα στο χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο, τοποθετήθηκε η έμφυλη διάσταση και διαφορετικότητα στο χώρο, και συζητήθηκαν θέματα ανακατασκευής του φύλου. Επίσης, αναλύθηκε η σχέση της θρησκείας με τον αστικό

χώρο καθώς και οι γεωγραφίες της νεολαίας.

Οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις αστικών κοινωνιολογικών θεμάτων αναπτύχθηκαν από διαφορετική κατηγορία θεματικών που έθεσαν στο επίκεντρο το άτομο και τη γειτονιά ως προς τη μεθοδολογική προσέγγιση, και επιπλέον αναφέρθηκαν σε εθνογραφικές μεθόδους διερεύνησης.

Στις περισσότερες θεματικές ενότητες αντιστοιχούσαν και συζητήσεις στρογγυλής τράπεζας (round table). Σε αντίθεση με τη δομή των θεματικών ενότητων (παρουσιάσεις άρθρων, προβολές παρουσίασης και συζήτηση στο τέλος), στο στρογγυλό τραπέζι δινόταν έμφαση στη συζήτηση του άρθρου και στην ανάπτυξη του διαλόγου ανάμεσα σε συμμετέχοντες και παρευρισκόμενους.

Οι ελληνικές συμμετοχές ήταν αρκετές: από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (Ντίνα Βαΐου και Άρης Καλαντίδης, Πέννυ Κουτρολύκου και Δήμητρα Σιατίτσα), από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Πηνελόπη Βεργού, Μυρτώ Δαγκούλη-Κυριακόγλου), από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Πάνος Χατζηπροκοπίου), από το Παντείο Πανεπιστήμιο (Εύα Κέκκου), από το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (Γεωργία Αλεξανδρή) και από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Γιώργος Κανδύλης και Νίκος Σουλιάτης).

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ήταν τα θέματα που συζητήθηκαν στις διαλέξεις της ολομέλειας (plenary). Και τις τρεις ημέρες του συνεδρίου οι διαλέξεις της ολομέλειας καταπιάνονταν με διαφορετικά ερωτήματα που προκύπτουν από τη μέχρι τώρα διερεύνηση του αστικού χώρου και των κοινωνικών δυναμικών του.

Την πρώτη μέρα η θεματική της διάλεξης της ολομέλειας αφορούσε

τη δικαιοσύνη και το αίσθημα του «ανήκειν» στην πόλη του Άμστερνταμ. Η εισαγωγή και παρουσίαση του θέματος έγινε από τον Justus Uitermark (University of Rotterdam), ενώ ακολούθησε συζήτηση με τους Susan Fainstein (Harvard University), Jan Rath (University of Amsterdam), Roger Keil (συν-εκδότη του ακαδημαϊκού περιοδικού IJURR).

Ο Justus Uitermark ξεκίνησε τη διάλεξη ισχυριζόμενος ότι η πόλη του Άμστερνταμ είναι μια όμορφη και δίκαιη πόλη: υπάρχει αρκετό πράσινο, ωραία κτίρια, χαμηλή κυκλοφορία οχημάτων και πολλοί ποδηλάτες. Ακόμα και οι έμποροι ναρκωτικών έχουν πολύ καλή συμπεριφορά, καθώς πληρώνουν φόρους και επιτρέπουν στις αστυνομικές αρχές τον έλεγχο των αποθηκών τους. Αναλύοντας στη συνέχεια τις πολεοδομικές και κοινωνικές πολιτικές, από τη δεκαετία του 1960 έως και σήμερα, υποστήριξε ότι αυτή η όμορφη εικόνα της πόλης υποκρύπτει τις πιο νεοφιλελεύθερες αστικές πολιτικές. Από τη δεκαετία του 1970, τα προγράμματα αστικής ανάπλασης στο κέντρο της πόλης συντέλεσαν στον εκτοπισμό των φτωχότερων κοινωνικών ομάδων και στην αντικατάστασή τους από ανώτερα εισοδήματα (gentrification). Στην αρχή, οι επενδυτές συνάντησαν αρκετή αντίδραση από τους κατοίκους οι οποίοι προχωρούσαν σε καταλήψεις κτηρίων. Σήμερα, όμως, οι επενδυτές συνεχίζουν τα έργα τους στην πόλη του Άμστερνταμ σχετικά ανενόχλητοι, καθώς τα κοινωνικά κινήματα έχουν υποχωρήσει, ενώ, την προηγούμενη του συνεδρίου εβδομάδα, η τελευταία κατάληψη δημόσιου κτιρίου εκκενώθηκε.

Ο ίδιος θεωρεί ότι οι πολιτικοί της πόλης έχουν αποδείξει ότι αυτό που τους ενδιαφέρει είναι κυρίως η τάξη και η αποδοτικότητα και όχι η ελευθερία και η δικαιοσύνη. Στις γειτονίες με υψηλά ποσοστά μειονοτήτων οι βαθμοί ζωτικότητας (livability score) των επενδύσεων μειώνονται, και έτσι η επιλογή της εκκαθάρισης και ο εκτοπισμός προβάλλονται από τους πολιτικούς ως ευνοϊκές διαδικασίες ανανέωσης. Συνεπώς, καταλήγει ότι η νεοφιλελευθεροποίηση δεν υπάρχει μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά και στις τοπικές πολιτικές επιλογές. Τονίζει ότι ο ρόλος του κοινωνικού επιστήμονα είναι η ενδεδειγμένη επεξεργασία των ερωτημάτων. Δεν πρέπει να μας απασχολεί μόνο αν οι πολιτικές πετυχαίνουν, αλλά και το γιατί πετυχαίνουν, και πρέπει να είμαστε σε θέση να καταλάβουμε την αναγκαιότητα των συγκριτικών μελετών. Επίσης, αναφέρει, ότι ο κριτικός επιστήμονας δεν πρέπει να ασκεί μόνο κριτική αλλά πρέπει επίσης και να εμπνέει. Στο τέλος έθεσε δύο ερωτήσεις στην υπόλοιπη ολομέλεια:

- Αν υπάρχει δικαιοσύνη στον αστικό σχεδιασμό στο Άμστερνταμ σήμερα και γενικά στον αστικό σχεδιασμό.

- Αν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην επιστήμη και στην κριτική επιστήμη και τι είδους επιστήμη θέλει να προωθήσει η RC21 και το International Journal of Urban and Regional Research.

Απαντώντας στις ερωτήσεις του Uitermark, η Susan Fainstein τόνισε ότι ο ρόλος του κοινωνικού επιστήμονα είναι να βρει τους μηχανισμούς που παράγουν την κοινωνική αδικία. Καθώς η κριτική σκέψη έχει απομακρυνθεί από τη μαρξιστική προσέγγιση, την πολιτική θεώρηση και την ταξική ανάλυση, προτείνει

την επανεξέτασή τους από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Τονίζει ότι οι αντιλήψεις των ανθρώπων για το περιεχόμενο της δικαιοσύνης είναι διαφορετικές. Αναδύεται λοιπόν το ερώτημα «τι είναι δικαιοσύνη;». Κατά την άποψή της, η δικαιοσύνη αναφέρεται στη γενικότερη οικονομική δικαιοσύνη, και ο ρόλος του αστικού σχεδιασμού είναι να κάνει την πόλη πιο δίκαιη.

Ο Roger Keil αναρωτήθηκε πώς μπορούμε να ορίσουμε τη δικαιοσύνη χωρίς να ερωτηθούμε για τη διαφορετικότητα σε πολλαπλά επίπεδα. Δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι όπου δεν υπάρχει αδικία υπάρχει δικαιοσύνη. Η έννοια της αδικίας επιβάλλει την αναφορά στις πολιτικές αναδιανομής. Οι πόλεις έχουν αποτελέσει και αποτελούν τον τόπο παραγωγής της αδικίας. Έτσι, θεωρεί ότι όταν αναλογιζόμαστε το ρόλο της δικαιοσύνης στον αστικό σχεδιασμό, πρέπει να θέσουμε ζητήματα κέντρου-περιφέρειας, μετανάστευσης και κλιματικής αλλαγής και κυρίως τον πυρήνα του δικαιώματος στην πόλη.

Ο Jan Rath υποστήριξε ότι αδυνατεί να ορίσει τη δικαιοσύνη στον αστικό σχεδιασμό, καθώς το ερώτημα για το ποιο είναι το «είδος» δικαιοσύνης που αναζητούμε δεν έχει ακόμα απαντηθεί. Οι παράγοντες που διαμορφώνουν την πόλη ποικίλλουν. Επίσης, στο επίπεδο της αστικής διακυβέρνησης, οι διάφορες ομάδες διεκδικούν διαφορετικούς στόχους, συνεπώς διακυβεύεται μια έννοια της δικαιοσύνης κοινώς αποδεκτή από όλους.

Τη δεύτερη μέρα, η συζήτηση της ολομέλειας αφορούσε τις καινοτόμες μεθόδους στη διερεύνηση αστικών διαδικασιών. Ο διάλογος, που διοργανώθηκε από την IJURR, αναπτύχθηκε ανάμεσα στους Mike

Savage (University of York) και τον AbdouMaliq Simone (University of London).

Ο Mike Savage αναφέρθηκε στην έρευνα που έκανε στη Μεγάλη Βρετανία χρησιμοποιώντας την ανάλυση του Pierre Bourdieu. Τόνισε ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο αποτελεί ευρωκεντρικό όρο, και γι' αυτό πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στον τρόπο που το χρησιμοποιούμε. Ουσιαστικά, πρέπει να προσέξουμε το πώς το πολιτισμικό κεφάλαιο μεταμορφώνεται, και να διευρύνουμε την έρευνα σε άλλες έννοιες όπως αυτή του πολιτισμικού πλεονεκτήματος (cultural advantage) και της τάσης της πολιτισμικής διάκρισης (cultural distinction) που χαρακτηρίζει ανθρώπους με μεγάλη κινητικότητα και ρευστότητα στην καθημερινότητά τους.

Ο AbdouMaliq Simone τόνισε ότι μέχρι τώρα η διερεύνηση του αστικού είχε να κάνει με την παραγωγή και εξέλιξη θεωριών που ερευνούσαν τις αστικές αλλαγές. Έτσι, θεωρήσεις όπως οι άτυπες μορφές παραγωγής, το gentrification, η αστική ανάπλαση κυριάρχησαν στον διεθνή διάλογο, χωρίς όμως η γνώση που παραγόταν για αυτές τις διαδικασίες να είναι επαρκής. Θεωρεί ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο με τον οποίο τα υλικά και τα σώματα διασταυρώνονται, στην προσπάθεια και στην έντασή τους, και στον τρόπο με τον οποίο οι διαφορετικοί δρώντες (actors) κυκλοφορούν, υπολογίζουν και ζουν. Ο ίδιος αναφέρθηκε στην δουλειά του πάνω στη μετάφραση (translation). Θεωρεί ότι η μετάφραση έχει να κάνει με το τι κάνουν οι άνθρωποι, όχι το πώς θα έπρεπε να είναι ή είναι, και με τη δημιουργική μεταμόρφωση των καθημερινών συμβάσεων σε τρόπους αντί-

στασης των ανθρώπων. Τόνισε ότι είναι καλύτερη η κατανόηση της πόλης ως πεδίου δυνάμεων καθορισμένων και εφήμερων, αλλά ταυτόχρονα και παραπλανητικών δυναμικών που παράγουν αβεβαιότητα ως προς τον τρόπο διαμόρφωσης και εκδήλωσης της αστικής ζωής.

Την Τρίτη μέρα του συνεδρίου, η συζήτηση της ολομέλειας ασχολήθηκε με την πολιτική του «ανήκειν». Ο διάλογος αναπτύχθηκε ανάμεσα στους Jan Willem Duyvendak (University of Amsterdam), James Holston (University of Berkeley, California) και Patrick le Gales (Sciences-Po, Paris).

Ο Jan Willem Duyvendak άνοιξε τη συζήτηση αναφερόμενος στις κοινότητες και στα κοινωνικά κινήματα που σηματοδοτούν τον αγώνα του «ανήκειν». Αναφερόμενος σε δύο κοινωνικά κινήματα (των ψυχικά αναπήρων στο Άμστερνταμ και των ομοφιλόφυλλων στο Σαν Φρανσίσκο), τόνισε ότι κοινό τους χαρακτηριστικό ήταν η ανάγκη του «ανήκειν»: κατοικία στην περίπτωση των αναπήρων και τόπος στην περίπτωση των ομοφιλόφυλλων. Υποστήριξε ότι, σε κάθε περίπτωση μελέτης, πρέπει να αναζητήσουμε τις διαδράσεις του «ανήκειν». Άλλωστε, όπως κατέληξε, δεν αισθανόμαστε παντού σαν το σπίτι μας, όπως, επίσης, δεν αισθανόμαστε και με τον οποιονδήποτε σαν στο σπίτι μας.

Ο James Holston έδωσε περισσότερη έμφαση στην πολιτική διάσταση του «ανήκειν» και συζήτησε δύο βασικές έννοιες που υπάρχουν στην έννοια της δίκαιης πόλης: την ισότητα και τη δικαιοσύνη. Τα διάφορα πολιτειακά συστήματα χρησιμοποιούν και τις δύο έννοιες για να εφαρμόσουν ίδιες ή διαφορετικές πολιτικές. Το βασικό ερώτημα είναι

η ιστορική και εθνογραφική παρατήρηση του τρόπου με τον οποίο δίνεται η προτεραιότητα στην ισότητα, αντισταθμίζονται προηγούμενες διαφορές, και τίθενται προβλήματα δικαιοσύνης και πολιτικής. Τονίζει ότι σε έναν κοινωνικό κόσμο, η ισότητα δεν σημαίνει και ομοιότητα. Το αίσθημα του αξιοπρεπούς «ανήκειν» προσδίδεται από τη νομιμοποίηση της διαφορετικότητας μέσα από κάποια κανονικοποίηση της δικαιοσύνης. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, αναπαράγονται οι μεγαλύτερες κοινωνικές ανισότητες. Συνεπώς, καταλήγει ότι σε ένα κόσμο με διαφορετικές παραστάσεις του «ανήκειν» είναι πιο ριζοσπαστική η υποστήριξη και το πρόταγμα της ισότητας στην πραγμάτωση της δικαιοσύνης.

Ο Patrick le Gales αναφέρθηκε σε ορισμένα κοινωνικά κινήματα που απαγορεύουν το δικαίωμα του «ανήκειν» σε άλλες κοινωνικές ομάδες. Η πολιτική του «ανήκειν» σε αυτή την περίπτωση εκφράζεται ως: «επίλεξε τον εχθρό σου και υπερασπίσου τον εαυτό σου». Τα διάφορα κοινωνικά κινήματα θέτουν το ζήτημα της πολιτικής του «ανήκειν» που δεν έχει μόνο να κάνει με τον τρόπο οργάνωσής τους αλλά και με την αποτελεσματικότητά τους. Αναφορικά με τις στις δημόσιες πολιτικές, θεωρεί ότι πρέπει να αναρωτιόμαστε πάντα ποιον ωφελούν. Καταλήγει ότι πρέπει συνεχώς να διερωτόμαστε πώς οι διάφοροι δρώντες αντιλαμβάνονται τις δημόσιες πολιτικές, την πολιτική του «ανήκειν» και να είμαστε πολύ συγκεκριμένοι στα συμπεράσματά μας ως προς την αστική διακυβέρνηση.

Το συνέδριο έκλεισε ο Jan Nijman (University of Amsterdam) υποστηρίζοντας ότι, εφόσον ζούμε σε έναν παγκοσμιοποιημένο και συνεχώς αστικοποιούμενο κόσμο, το

αίσθημα του «ανήκειν» αποκτά ιδιαίζουσα σημασία, ιδιαίτερα στην πολιτισμική του διάσταση. Θεωρεί ότι υπάρχουν τρία σημαντικά ζητήματα ως προς αυτό:

- Η έννοια της διαφορετικότητας
- Η έννοια της δικαιοσύνης και του πολίτη
- Η έννοια της μεσαιάς τάξης

Κατά την άποψή του, τα αστικά ζητήματα πρέπει συνεχώς να επανεξετάζονται, καθώς, όπως τόνισε, οι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν προβλήματα γενίκευσης και ειδίκευσης: της γενίκευσης από το ειδικό και της ειδίκευσης από το γενικό. Επίσης, καταπιανόνται με ζητήματα τα οποία γνωρίζουν μόνο μερικά. Συνεπώς, καταλήγει ότι για να μην είμαστε σαν τον τυφλό με τον ελέφαντα («the blind man and the elephant»), χρειάζεται νέα ώθηση στις κοινωνικές αστικές επιστήμες.

Στο συνέδριο ήταν σημαντική η συμμετοχή νέων ερευνητών και ερευνητριών με κριτική σκέψη. Οι έρευνές τους θίγουν ζητήματα που προκύπτουν από ασκούμενες πολιτικές σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο, ασκούν κριτική στην τάση νεοφιλελευθροποίησης του χώρου και προτάσσουν, μέσα από την έννοια του «ανήκειν», την ανάγκη επικαιροποίησης της ιδέας της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης. Ταυτόχρονα, ο διάλογος που αναπτύχθηκε με την υπόλοιπη ακαδημαϊκή κοινότητα που συμμετείχε στο συνέδριο έδωσε έμφαση στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης στην πόλη και υπογράμμισε την ανάγκη ευρύτερης συνεργασίας ανάμεσα στους ακαδημαϊκούς κύκλους για τη βαθύτερη κατανόηση των αναδυόμενων κοινωνικών δυναμικών.

## 6<sup>ο</sup> ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ (6TH INTERNATIONAL CONFERENCE OF CRITICAL GEOGRAPHY – ICCG), ΦΡΑΝΚΦΟΥΡΤΗ 16-20 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2011

Πασχάλης Σαμαρίνης,<sup>1</sup> Δήμητρα Σπανού,<sup>2</sup> Ευαγγελία Χατζηκωνσταντίνου<sup>3</sup>

Τον περασμένο Αύγουστο πραγματοποιήθηκε στη Φρανκφούρτη το 6ο Διεθνές Συνέδριο Κριτικής Γεωγραφίας (6th International Conference of Critical Geography, ICCG), με τη συμμετοχή ακαδημαϊκών, ερευνητών και ακτιβιστών από τριανταπέντε χώρες. Βασική θεματική του φετινού συνεδρίου και κεντρικό ερώτημα στις πολλές και ενδιαφέρουσες παρουσιάσεις, συζητήσεις και εργαστήρια που πραγματοποιήθηκαν ήταν η κρίση, συγκεκριμένα: *Κρίσεις – Αιτίες, Διαστάσεις και Αντιδράσεις (Crises – Causes, Dimensions and Reactions)*.<sup>4</sup> Κάποιοι από εμάς είχαμε την ευκαιρία να συμμετέχουμε στη συνάντηση της Φρανκφούρτης και θα επιχειρήσουμε, όσο είναι δυνατόν, να μεταφέρουμε το κλίμα και τους προβληματισμούς που αναπτύχθηκαν εκεί.<sup>5</sup>

Αξίζει να πούμε λίγα λόγια για την εξέλιξη του θεσμού βάσει του καταγεγραμμένου υλικού των προηγούμενων συναντήσεων. Το εναρκτήριο ICCG έγινε στο Βανκούβερ το 1997. Ο Neil Smith και η Caroline Desbiens, από τους συμμετέχοντες στο εγχείρημα, το περιγράφουν ως μια «πολυσυλλεκτική και πολύγλωσση συνάντηση», με ένα ισχυρό όμως ενοποιητικό στοιχείο: «την αισιοδοξία ότι είχε έρθει η ώρα να χτιστεί πάνω στις διαφορετικές εθνικές

παραδόσεις μια διεθνής συλλογικήτητα γεωγράφων, δεσμευμένων να τοποθετούνται από την πλευρά της κριτικής γεωγραφίας στα παγκόσμια και τοπικά γεγονότα που αλλάζουν τους κόσμους μας».<sup>6</sup> Ήταν η περίοδος που συζητούνταν ακόμα με ένταση οι συνέπειες των ιστορικών αλλαγών με την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Αλλά και η χρονιά μιας άλλης μεγάλης κρίσης, η οποία, ξεκινώντας από τις ασιατικές οικονομίες, συγκλόνησε την παγκόσμια χρηματαγορά κάνοντας εμφανείς τις αντιφάσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Η κοινή φιλοδοξία που καταγράφηκε εκεί ήταν μια Διεθνής Κριτική Γεωγραφία που «θα εκφράσει μια εναλλακτική κοινωνική διαλεκτική του παγκόσμιου και του τοπικού, επισημαίνοντας τη σημασία της κλίμακας στις προσπάθειες για διασύνδεση και πολιτική οργάνωση». Η οποία θα καλύπτει την ανάγκη για υπέρβαση των διαφορετικών πλαισίων, χωρίς να μειώνει το γεγονός ότι «η γεωγραφική διαφορετικότητα εκφράζεται σε όλα τα επίπεδα, από το διαπροσωπικό μέχρι το θεσμικό, από το εθνικό μέχρι το διεθνές και όλα τα ενδιάμεσα».<sup>7</sup>

Το Vancouver ακολούθησαν η Taegu το 2000, η Bekescsaba το 2002, το Mexico City το 2005 και το

1. Υπ. Διδάκτορας, Αρχιτεκτονικής Σχολής ΕΜΠ, pascalpoly@hotmail.com.

2. Αρχιτέκτων, dimitraspanou@hotmail.com.

3. Υπ. Διδάκτορας Αρχιτεκτονικής Σχολής ΕΜΠ, vg11@hotmail.com.

Mumbai το 2007,<sup>8</sup> εμπλουτίζοντας τη συζήτηση με προβληματισμούς, οπτικές και μελέτες παραδειγμάτων. Επιχειρώντας μια κωδικοποίηση των θεματικών θα λέγαμε ότι οι συζητήσεις στα ICCG έχουν κινηθεί γύρω από:

- Τις δυναμικές και τις νέες γεωγραφίες του φαινομένου της «παγκοσμιοποίησης».

- Τις χωρικές εκφράσεις και συνέπειες των πρόσφατων κρίσεων του καπιταλιστικού συστήματος.

- Τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές για τις πόλεις, σε συνάρτηση με την αύξηση των ανισοτήτων, την περιθωριοποίηση κοινωνικών ομάδων και τους περιορισμούς στον δημόσιο χώρο.

- Τις πρακτικές της «από τα κάτω» οργάνωσης, αντίστασης και πολιτικής δράσης.

- Τα ζητήματα των συνόρων, του εκτοπισμού και της μετανάστευσης.

- Τις γεωγραφίες της καθημερινότητας αλλά και της διαφοράς: φεμινιστικές, μετα-αποικιακές, εναλλακτικές κοσμοπολιτικές προσεγγίσεις.

- Τα ζητήματα περιβαλλοντικής δικαιοσύνης και πρόσβασης σε βασικούς πόρους, καθώς και τους μετασχηματισμούς στις σχέσεις του αστικού με τον αγροτικό χώρο.

- Σημαντικό αντικείμενο συζήτησης έχει αποτελέσει, τέλος, ο προσδιορισμός των χαρακτηριστικών και του ρόλου της κριτικής γεωγραφικής σκέψης γενικότερα, του «διεθνούς δικτύου κριτικών γεωγράφων» ειδικότερα.<sup>9</sup>

Το φετινό συνέδριο της Φρανκφούρτης ήταν από τη μία πλευρά η συνέχιση αυτής της πλούσιας συζήτησης. Επιπλέον, έγινε σε μια ιδιαίτερη συγκυρία, εν μέσω της όξυνσης της διεθνούς, οικονομικής και

πολιτικής κρίσης και στο απόηχο της «αραβικής άνοιξης» και των κινημάτων που γέμισαν τις πλατείες στις πόλεις της Ισπανίας και της Ελλάδας. Τέλος, έγινε σε μια πόλη και σε έναν χώρο συμβολικά φορτισμένο και με μεγάλη παράδοση στην ιστορία της κριτικής σκέψης. Οι διαδικασίες του συνεδρίου φιλοξενήθηκαν στο ιστορικό Campus Bockenheimer του Πανεπιστημίου Goethe, λίγα λεπτά από το οικονομικό κέντρο της πόλης και τον ουρανοξύστη της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Οι συνθήκες αυτές έδωσαν τα ερεθίσματα για ένα πολύ ενδιαφέρον πενήνήμερο. Αυτό που μας έγινε άμεσα αισθητό από τις πρώτες στιγμές στο ICCG, είναι ότι στηρίζεται από ένα δυναμικό δίκτυο ανθρώπων που επεκτείνεται συνεχώς. Στη φετινή διοργάνωση οι συμμετοχές ξεπέρασαν τις τετρακόσιες, περισσότερες από κάθε άλλη φορά. Το ICCG είναι μια συνάντηση με ιδιαίτερο χαρακτήρα: λιγότερο επιστημονικό «συνέδριο» και περισσότερο ένα «εργαστήριο» παρουσίας δουλειάς, διαλόγου και δικτύωσης. Ο δυναμισμός του εκφράζεται με την έντονη παρουσία νέων ερευνητών και ερευνητριών, την πολυφωνία και τις ανοικτές οργανωτικές δομές που ενθαρρύνουν τη συμμετοχή.

Η εναρκτήρια συζήτηση είχε ως θέμα το ίδιο το Campus του Bockenheimer και ειδικότερα το χώρο που μας φιλοξενούσε, το Σπίτι των Φοιτητών<sup>10</sup>. Μια μικτή επιτροπή φοιτητών και κατοίκων της γειτονιάς παρουσίασε τη σημασία των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων, οι οποίες για δεκαετίες αποτέλεσαν κέντρο ελεύθερης πολιτικής και πολιτιστικής δράσης, καθώς και τα πρόσφατα σχέδια για απομάκρυνση

του campus και ανάπτυξη ενός νέου «ελκυστικού» πυρήνα με χρήσεις κατοικίας και εμπορίου. Συζητήθηκε και αποφασίστηκε η ψήφιση κειμένου υποστήριξης της επιτροπής υπεράσπισης του χώρου. Στο κείμενο τέθηκαν τα ζητήματα που προκύπτουν από αντίστοιχα πολεοδομικά προγράμματα με κυρίαρχη κερδοσκοπική λογική. Υποστηρίχθηκαν τα τοπικά αιτήματα για τη διατήρηση του δημόσιου χαρακτήρα της περιοχής με την ελεύθερη πρόσβαση όλων, την προώθηση προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας και τη δημιουργία κοινωνικής υποδομής για την γειτονιά. Τις επόμενες μέρες, κατά τη διάρκεια οργανωμένης περιήγησης στην πόλη με θέμα «Reordering the city. Frankfurt's glocal meeting points with neoliberalisation», είχαμε την ευκαιρία να αποκτήσουμε μια ευρύτερη εικόνα για την έκταση αντίστοιχων προγραμμάτων ανάπλασης και τη σχέση τους με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές διαχείρισης στις γερμανικές πόλεις τα τελευταία χρόνια.<sup>11</sup>

Η «νεοφιλελευθεροποίηση», ως επιθετική αποδιάθρωση των δημόσιων πολιτικών, και οι συνέπειές της σε όλο το φάσμα της κοινωνικής δραστηριότητας, διέτρεχε και πολλές από τις συζητήσεις που παρακολουθήσαμε.<sup>12</sup> Τα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν, από πόλεις του ευρωπαϊκού Νότου και Βορρά, της Λατινικής Αμερικής, της Άπω Ανατολής, των πρώην κομμουνιστικών χωρών, ανέδειξαν τους τρόπους με τους οποίους προωθήθηκε η «νεοφιλελεύθερη αναδιάθρωση» σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους, τις συνέπειές της στα φαινόμενα όξυνσης των χωρικο-κοινωνικών ανισοτήτων, εκτοπι-



σμού και ιδιωτικοποίησης της δημόσιας σφαίρας.

Μεταξύ αυτών, ιδιαίτερο ενδιαφέρον και μεγάλη συμμετοχή είχαν οι συζητήσεις για τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση και έρευνα. Στις ενότητες *Feminist Geography, Neoliberalism and the Academy* και *Critical Geography in Neoliberal Times I & II: Teaching, Research and Restructuring* έγινε ανταλλαγή εμπειριών και σκέψεων για τις αλλαγές στη λειτουργία των ιδρυμάτων και στο περιεχόμενο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αλλά και για τις συνθήκες εργασιακής επισφάλειας, ειδικά των νεότερων μελών της κοινότητας.

Σημαντικό μέρος και της φετινής συζήτησης αποτέλεσαν οι πρακτικές και τα χαρακτηριστικά των πολύμορφων κινημάτων αντίστασης και διεκδίκησης. Παρουσιάστηκαν παραδείγματα λαϊκών αγώνων για την πρόσβαση στην κατοικία, πρωτοβουλιών αντίστασης σε προγράμματα επιθετικής ανάπτυξης γειτονιών, αγώνων για τα δικαιώματα των μεταναστών και το σεβασμό στη διαφορετικότητα, μέχρι και

απόπειρες εφαρμογής εναλλακτικών μοντέλων κοινωνικής οικονομίας. Από την άλλη, σχολιάστηκε η απουσία αναφορών σε εργατικούς αγώνες και διεκδικήσεις, όπως και γενικότερα αναλύσεων μέσα από την οπτική της εργασίας.

Από τις πιο ενδιαφέρουσες στιγμές στην ενότητα των πολιτικών δράσεων ήταν η διοργάνωση ανοικτής συζήτησης με θέμα *Spanish Revolution – Mediterranean Revolutions? Emancipatory Struggles and Enactments of Resistance*. Αρχικά έγιναν παρουσιάσεις από ερευνητές και συμμετέχοντες στα «κινήματα των πλατειών» από την Ισπανία, την Αίγυπτο, το Ισραήλ και την Ελλάδα, που μετέφεραν την πολύτιμη εμπειρία τους από το εσωτερικό των κινημάτων. Στις παρουσιάσεις και στη συζήτηση που ακολούθησε αναδείχτηκαν οι συγγένειες των κινημάτων σε πολλά επίπεδα, όπως στην κοινωνική τους σύνθεση και τον πρωταγωνιστικό ρόλο των, με υψηλή μόρφωση αλλά χωρίς ορατή προοπτική, κομματιών της νεολαίας. Οι οργανωτικές μορφές, οι στρατηγικές παρουσίας στον δημόσιο χώρο της πόλης και διάδο-

σης μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, οι σχέσεις με τους οργανωμένους πολιτικούς φορείς, ήταν θέματα που επίσης επανέρχονταν σε όλες τις περιπτώσεις. Η συζήτηση έκλεισε με την αποτίμηση των προοπτικών ριζοσπαστικοποίησης, επέκτασης και δικτύωσης αυτών των κινημάτων εν μέσω κρίσης.

Η έννοια που κυριάρχησε στο λεξιλόγιο του συνεδρίου ήταν, βέβαια, η «κρίση». Ήταν στον κεντρικό τίτλο του συνεδρίου, ήταν το θέμα της εναρκτήριας ομιλίας «State, Capital, Crisis» από την Heide Gerstenberger, αλλά και στους τίτλους όλων σχεδόν των θεματικών ενότητων: *Χρηματοπιστωτική-οικονομική και δημοσιονομική κρίση. Αστική κρίση. Οικολογική κρίση. Υποκειμενικότητες – σε κρίση; Κινητικότητες σε κρίση. Πανεπιστήμια / Γεωγραφία σε κρίση...*<sup>13</sup> Η κατεύθυνση που δόθηκε από την οργανωτική ομάδα του συνεδρίου συνέχισε την παράδοση συζήτησης των προηγούμενων συνεδρίων, με αντίστοιχες θεματικές ενότητες, ενθάρρυνε όμως ταυτόχρονα την επαναπροθέτηση, ατομική και συλλογική σε σχέση με ένα κεντρικό πο-



λιτικό και θεωρητικό ζήτημα της συγκυρίας. Η ανταπόκριση των συμμετεχόντων ήταν, μάλλον αναμενόμενα, πολλαπλά διαφοροποιημένη. Γύρω από την έννοια της κρίσης, αλλά κυρίως γύρω από τις διαφορετικές εμπειρικές ή βιωματικές προσλήψεις της, συγκροτήθηκαν πεδία συγκλίσεων, αλλά αποτυπώθηκαν και δυσκολίες επικοινωνίας, ή «μετάφρασης»: μεταξύ των διαφορετικών αντικειμένων έρευνας, καθώς και στη βάση της διαφορετικής γεωγραφικής ή/και κοινωνικής προέλευσης των συμμετεχόντων.

Το θέμα της «γλώσσας», άλλωστε, ως πρόβλημα επικοινωνίας και ως παράμετρος επιβολής μιας κυρίαρχης αγγλοσαξονικής ή κεντροευρωπαϊκής οπτικής έχει απασχολήσει όλα τα προηγούμενα συνέδρια και αποτέλεσε ιδιαίτερη θεματική ενότητα και φέτος με τίτλο *Babel-crisis. Critique through translation?*. Με χαρά διαπιστώσαμε ότι το πρόβλημα μπορούσε να αντιμετωπιστεί σε ένα βαθμό στο αυτοδιαχειριζόμενο καφέ του campus, κέντρο των πολύωρων συζητήσεων που ακολουθούσαν το επίσημο πρόγραμμα. Αυτές οι ανοι-

κτές, αυτοσχέδιες συζητήσεις ήταν ίσως το πιο αντιπροσωπευτικό κομμάτι της συνάντησης, η οποία ολοκληρώθηκε με την οργανωτική συζήτηση για τη συγκρότηση του δικτύου και το επόμενο ICCG.

Αν κάτι τελευταίο μας μένει και θέλουμε οπωσδήποτε να αναφερθεί, είναι η αλληλεγγύη και υποστήριξη μεταξύ των συμμετεχόντων που εκφράστηκε με συγκεκριμένες κινήσεις, όπως ένας μηχανισμός αναδιανομής των οικονομικών ενισχύσεων από τους επίσημους δικαιούχους προς αυτούς που τις είχαν περισσότερο ανάγκη.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

4. Η ιστοσελίδα του συνεδρίου: <http://iccg2011.twoday.net/>.

5. Ως μέλη της ομάδας *encounterAthens* παρουσιάσαμε τη συλλογική μας δουλειά «The centre of Athens in “Crisis”: in search of critical approaches and alternative practices».

6. Caroline Desbiens και Neil Smith (1999), «The International Critical Geography Group: Forbidden Optimism?», *Environment and Planning D: Society and Space* 18: 379-382. Το κείμενο υπάρχει αναρτημένο στο <http://econgeog.misc.hit-u.ac.jp/icgg/>.

7. Στο ίδιο: 379-382.

8. Μια συγκεντρωτική αναφορά και περιγραφή των παλαιότερων συνεδρίων στο <http://econgeog.misc.hit-u.ac.jp/icgg/>

9. Βλέπε σχετικά το Κείμενο Θέσεων (Statement of Purpose) του International Critical Geography Group στον ιστότοπο <http://internationalcriticalgeography.org/>

10. Το κτίριο του Studierendehaus εγκαινιάστηκε το 1953 από τον Marx Horkheimer, τότε πρότανη του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης, ως χώρος «ελευθερίας, αυτόνομης σκέψης και δημιουργίας». Βλ. <http://www.studierendehaus-fuer-alle.de/index.html>.

11. Από τους Γερμανούς συμμετέχοντες οργανώθηκαν δεκατέσσερις θεματικές περιηγήσεις στη Φρανκφούρτη, οι οποίες κάλυπταν από τους ιστορικούς μετασχηματισμούς της πόλης μέχρι τη σύνθετη σημερινή πραγματικότητα, καθώς και μια εκδρομή στο Βερολίνο στο τέλος του συνεδρίου. Βλ. <http://iccg2011.twoday.net/>.

12. Οι συζητήσεις που παρακολούθησαμε αποτελούσαν εκ των πραγμάτων ένα μικρό τμήμα του προγράμματος του συνεδρίου, το οποίο περιελάμβανε περισσότερες από τριακόσιες παρουσιάσεις, ανοικτές συζητήσεις και εργαστήρια.

13. Βλ. τους τίτλους των 10 θεματικών ενότητων και σύντομη περιγραφή του περιεχομένου τους στην ιστοσελίδα του συνεδρίου.